

VÁLTOZÓ TRADÍCIÓK

A kerámiastílus, -előállítás és -használat tér- és időbeli mintázatai

a Kr. e. 6. évezred második felében a Délkelet-Dunántúlon és a környező régiókban

MARTON TIBOR – KREITER ATTILA – FÜZESI ANDRÁS – LOUISE GOMART – GORTVA GERGELY – GUCSI LÁSZLÓ – OROSS KRISZTIÁN – PETŐ ÁKOS – SERLEGI GÁBOR – M. VIRÁG ZSUZSANNA – JAKUCS JÁNOS
Magyar Régészet 9. évf. (2020), 1. szám, pp. 1–11. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.1.3>

Európa története egyik döntő mozzanatának, az újkőkori életmód közép-európai megjelenésének és az azzal szorosan összefüggő társadalmi változásoknak az egyik legfontosabb jellemzője a kerámiakészítés megjelenése. A jelen tanulmányban bemutatott kutatási program alapvető célja az újkőkori kerámiakészítés – összetett szemléletmódú, a hozzá kapcsolódó sajátos társadalmi cselekvéstípusokra és jelentéstartalomra is vonatkozó kérdéseket felvető – kutatása a Starčevo-kultúra késői időszaka és a lengyeli kultúra megjelenése közötti periódusban (Kr. e. 5500–4900 cal BC). A kutatás kiindulási területét a közép-európai neolitikáció szempontjából is kulcsfontosságú, a közép-európai és balkáni újkőkori közösségek érintkezési zónájaként definiálható, és az elmúlt évtizedben intenzíven kutatott dél-dunántúli régiók lelőhelyei képezik. Az innen származó eredményeket további Duna menti lelőhelyek adataival egészítjük ki, illetve hasonlítjuk össze. A kutatás eredményei a szűk szakmai közösség mellett szélesebb kör érdeklődésére is számot tarthatnak; az elkészült tárgyrekonstrukciók, illetve a régészeti kísérletek dokumentációja később hiteles múzeumi illusztrációként szolgálhatnak. A várható eredmények jól összhangba hozhatók a vonatkozó lelőhelyeken folytatott egyéb kutatásokkal is, kivételesen komplex képet alkotva a térség településeinek fejlődéséről a Kr. e. 6. évezred második felében.

BEVEZETÉS

A kerámia-leletanyag elemzése hagyományosan az újkőkori településkutatás egyik kulcsfontosságú szegmentumát jelenti. A rendszerint nagy számban és a közép-európai – így a kutatási témánkat jelentő dunántúli – éghajlati és talajviszonyok mellett jó állapotban fennmaradt kerámialeletek elsősorban a tipológiai változatosságuk miatt különösen alkalmasnak bizonyultak az egyes települések összehasonlítására. A korábbi kutatások célja elsősorban a relatív kronológiai viszonyok megállapítása volt az egyes formák, illetve díszítőelemek előfordulása alapján. Az elmúlt évek során nagyobb sorozatokon végzett radiokarbon-mérések segítségével azonban világossá vált, hogy a korábban diakron struktúrákként kezelt kerámiastílusok több esetben párhuzamosan létező jelenségek. Az is látható, hogy a kutatás által megállapított konvencionális kerámiastílus-határok a Dunántúl számos régiójában térben is jobban összemosódnak a korábban feltételezettnél.

A KR. E. 6. ÉVEZRED KUTATÁSA A DÉLKELET-DUNÁNTÚLON AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

Az M7-es és M6-os autópályák építését megelőző feltárások 2000–2008 között nagy mennyiségű és településszerkezeti szempontból is jól értelmezhető leletanyagot szolgáltatottak az MTA BTK Régészeti Intézetében meginduló kutatások számára; ezek doktori disszertációk, tanulmányok és számos nemzetközi együttműködés alapját képezték (OROSS, 2013; MARTON, 2008; 2015; MARTON & OROSS, 2009; 2012; JAKUCS et al., 2016; 2018; JAKUCS & VOICSEK, 2015; 2017; OROSS et al., 2016a; 2016b; 2016c; WHITTLE et al., 2013). Az ásatásokkal kutatott nagy kiterjedésű települések környezete, a lehetséges településcsoportok, továbbá az egykori településhálózat megismerése céljából 2015 és 2019 között intenzív, komplex kutatás zajlott a Délkelet-Dunántúl három mikrorégiójában az NKFIH és az NKA támogatásával, melynek során különböző, párhuzamosan létező kerámiatradíciók is összehasonlíthatóvá váltak mind regionálisan, mind tágabb

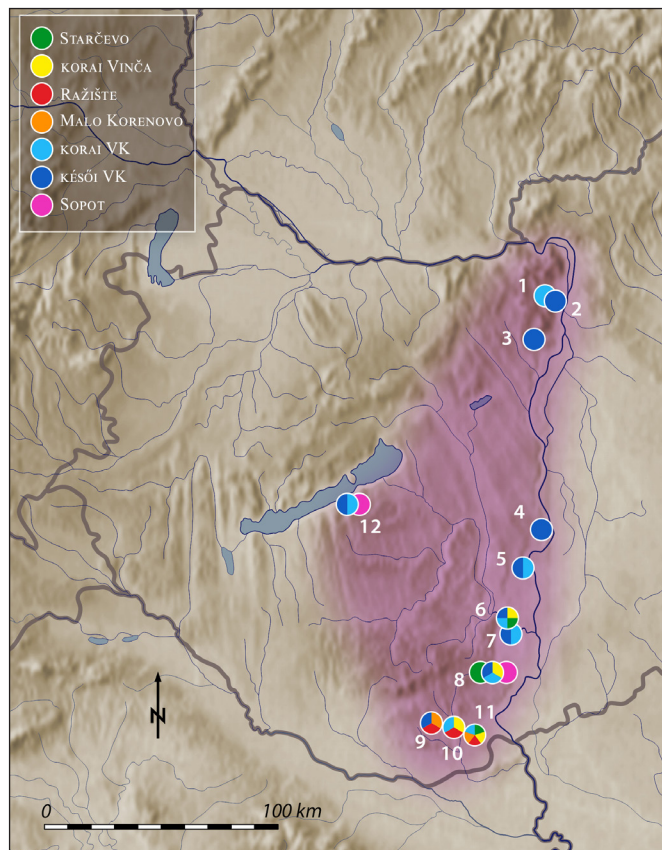
Marton Tibor et al. • Változó tradíciók

térbeli összefüggésben (OROSS et al., 2016a; 2016b; 2016c; JAKUCS et al., 2016; 2018).¹

A kutatások folytatásaként 2019 decemberében új kutatási program indult az NKFIH támogatásával (Változó tradíciók. Kerámiastílus, -előállítás és -használat tér- és időbeli mintázatai a Kr. e. 6. évezred második felében a Délkelet-Dunántúlon és a környező régiókban. NKFIH K-19/132663), melynek témája az újkőkori kerámiakészítés korai története a Duna-vidék középső részén a kora neolitikus Starčevo-kultúra késői időszaka és a késő neolitikus lengyeli kultúra megjelenése közötti időszakban (Kr. e. 5500–4900). A Dél-Dunántúl területe a Kr. e. 6. évezred második felében a balkáni és közép-európai újkőkori közösségek érintkezési zónája volt, ahol az elmúlt évek kutatásai a különböző anyagi kultúrák nagyfokú keveredésére mutattak rá (MARTON & OROSS, 2012; OROSS et al., 2016b; JAKUCS & VOICSEK, 2015; 2017; JAKUCS et al., 2016). A Délkelet-Dunántúlon a késő Starčevo, a korai Vinča, a Ražište és a közép-európai vonaldíszes kerámia kerámiastílusainak egymás melletti előfordulása, valamint keveredése figyelhető meg. Ugyanakkor a régió belső területén, a Balaton környéki lelőhelyeken a közép-európai vonaldíszes kerámia késeinek tekintett kerámiastílusai mutatnak nagyfokú keveredést. A Kr. e. 6. évezred utolsó évszázadától pedig az ún. klasszikus Sopot stílusú leletanyag megjelenésével számolhatunk a Dunántúl keleti részén is (1. kép). A kutatott területen nem csupán a „tisztá”, jól elkülöníthető kerámiastílusok előfor-

2. kép. A Kr. e. 6. évezred közepének jellegzetes kerámiastílusai a Délkelet-Dunántúlon, a.: Vinča stílusú kettőskónikus edény jellegzetes vörös bevonattal és ún. „black topped” égetéssel, valamint kannelúra díszítéssel – Szederkény-Kukorica-dűlő; b.: a közép-európai vonaldíszes kerámia jellegzetes, korai stílusú kettőskónikus, karcolt díszű edénye – Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő (fénykép: Füzi I.)

1. kép. A kutatási terület a Dunántúl keleti felén, a részletesebb vizsgálatba bevont lelőhelyekkel. Az egyes lelőhelyeknél jelöltük a kutatás jelen állása szerint jellemző kerámiastílus-kompozíciót, illetve azt is, ha több, egymástól elkülöníthető újkőkori település került elő: 1. Budapest III. – Aranyhegyi út, Mocsáros-dűlő; 2. Budapest III. – Nánási út 75–77.; 3. Törökbálint-Égettvölgy; 4. Bölcske-Gyűrűsvölgy; 5. Paks-Gyapa-Rosti-puszta; 6. Tolna-Mözs-Községi Csásás földék; 7. Tolna-Mözs-Szarvas-dűlő; 8. Alsónyék-Bátaszék; 9. Szemely-Irtás; 10. Szederkény-Kukorica-dűlő; 11. Versend-Gilencsa; 12. Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő

dulásával (2. kép), vagy egyazon régészeti jelenségen belül megfigyelhető keveredésével, hanem ezek erőteljes hibridizációjával is számolnunk kell (3. kép). Kérdésfeltevéseink azonban nem korlátozódnak a „hagyományos” tipokronológiai rendszerek kritikájára. Az eddig elvégzett vizsgálatok eredményei azt is mutatják, hogy a technológiai tradíció változása nem minden esetben követi a díszítőstílusok változásának tér- és időbeli dinamikáját. Így az egyes emblemikus technológiai sajátosságok átívelnek mind a konvencionális „kultúra”-határon, mind a kerámiastílus átalakulásával fémjelzett

¹ Újkőkori közösségek a Balkán és Közép-Európa érintkezési övezetében a Kr. e. 6. évezred második felében (NKFIH K 112366); Újkőkori települések roncsolásmentes műszeres felmérése a Dél-Dunántúlon és a Balaton vidékén (NKA 207134/00349); Korai földművelők építészete a Dunántúlon: településrégészeti és rétegtani célú tervátatás Tolna-Mözsön (NKA 207134/00348).

3. kép. Hasonló formájú, enyhén S-profilú, de eltérő díszítésű edények a Kr. e. 6. évezred második feléből, a.: a közép-európai vonaldíszes kerámia jellegzetes, zselizi stílusú, átmetezett szalagdíszű edénye – Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő; b.: „hibrid” stílusú edény, mely formai szempontból a Ražište kerámiastílust képviseli, ugyanakkor Vinča stílusú, jellegzetes vörös bevonattal és „black topped” égetéssel készült, valamint karcolt átmetezett vonaldíszekkel és tűzdeléssel díszített – Szemely-Irtás (fénykép: Füzi I.)

lyek bevonásával is számolunk, mint például Versend-Gilencsa, Szemely-Irtás, Tolna-Mözs-Szarvas-dűlő, illetve Alsónyék-Bátaszék. Feltétlenül szükségesnek látjuk olyan, az elsődleges célterületen kívül található Duna menti lelőhelyek bevonását a kutatási programba, ahol a kerámiakészítési tradíciók keveredése – legalábbis a hagyományos régészeti kerámiaelemző módszerekkel – már csak kisebb mértékben vagy egyáltalán nem mutatható ki. Ezért a program során a szakirodalomból már ismert Paks-Gyapa-Rostipusztza, Bölske-Gyűrűsvölgy (FÜZESI, 2012; SEBŐK, 2013), Budapest III. – Nánási út 75–77. és Budapest III. – Aranyhegyi út, Mocsáros-dűlő (M. VIRÁG, 2014), valamint Törökbálint-Égettvölgy lelőhelyeken is tervezzük a kerámiavizsgálatok elvégzését.

4. kép. A Kr. e. 6. évezred közepének jellegzetes kerámiastílusai a Délkelet-Dunántúlon, a.: a Starčevo kerámiastílusra jellemző alacsony csótalpas, festett spiráldíszítésű tál – Alsónyék-Bátaszék; b.: Vinča stílusú kettőskónikus, csótalpas tál jellegzetes vörös bevonattal és „black topped” égetéssel, valamint kannelúra díszítéssel – Szederkény-Kukorica-dűlő; c.: Vinča stílusú kettőskónikus, csótalpas tál kannelúra díszítéssel, jellegzetes vörös bevonat és „black topped” égetés nélkül – Tolna-Mözs-Községi Csádés földek; d.: a közép-európai vonaldíszes kerámia jellegzetes, korai stílusú kettőskónikus, eredetileg magas csótalpas, karcolt díszű edénye – Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő (fénykép: Füzi I.)

CÉLOK, KÉRDÉSEK, MÓDSZEREK

A tervezett kutatás alapvetően három fő irányból közelíti meg az újkőkori kerámia kérdéskörét. Az első szempont a forma és a díszítőstílus vizsgálata, az egyes formák és díszítőelemek kombinációinak osztályozása ezek tér- és időbeli megoszlása alapján. A második a technológia, illetve a „technológiai stí-

hagyományos régészeti korszakváltásokon (4. kép). A vizsgált terület az anyagi kultúra szempontjából értelmezhető határzóna, pontosabban átmeneti zóna jellegéből adódóan különösen alkalmas a kerámialeletek formai, technológiai és funkcionális mintázatának feltérképezésére, ezáltal az újkőkori kerámiaművesség társadalmi szerepeinek rekonstrukciójára, valamint a régió bizonyos társadalmi folyamatainak modellezésére.

A kutatás kiindulási területét a közép-európai neolitikáció szempontjából is kulcsfontosságú és az elmúlt évtizedben intenzíven kutatott dél-dunántúli lelőhelyek képezik. Erről a területről – számos nagy kiterjedésű településről – már rendelkezünk adatsorokkal: ilyen például Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő, Tolna-Mözs-Községi Csádés földek vagy Szederkény-Kukorica-dűlő. További lelőhe-

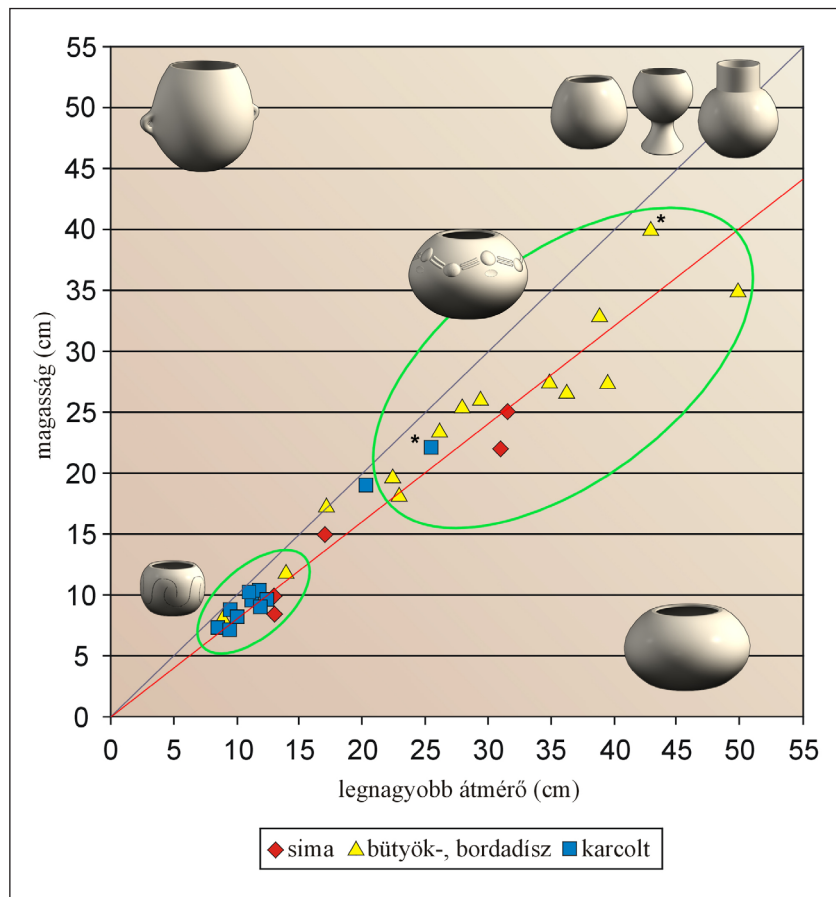
Marton Tibor et al. • Változó tradíciók

lus” fogalmkörét vizsgálja mind a kerámia nyersanyagának kezelése, mind az edények formázási módusa, valamint égetése, felületkezelése alapján. A harmadik irányvonal a kerámia funkcionális megközelítése mind a praktikus használat, mind az egyes társadalmi szerepek kifejezése szempontjából. A kerámiakészítés és -használat fő aspektusainak integrált elemzésével lehetőség nyílt a kerámia *chaîne opératoire* teljesebb rekonstruálására – egyrészt jelentősen meghaladva a régióról ezen a téren mindeddig rendelkezésre álló ismereteket, másrészt új perspektívákat nyitva a kerámia-leletanyag értelmezési lehetőségei terén.

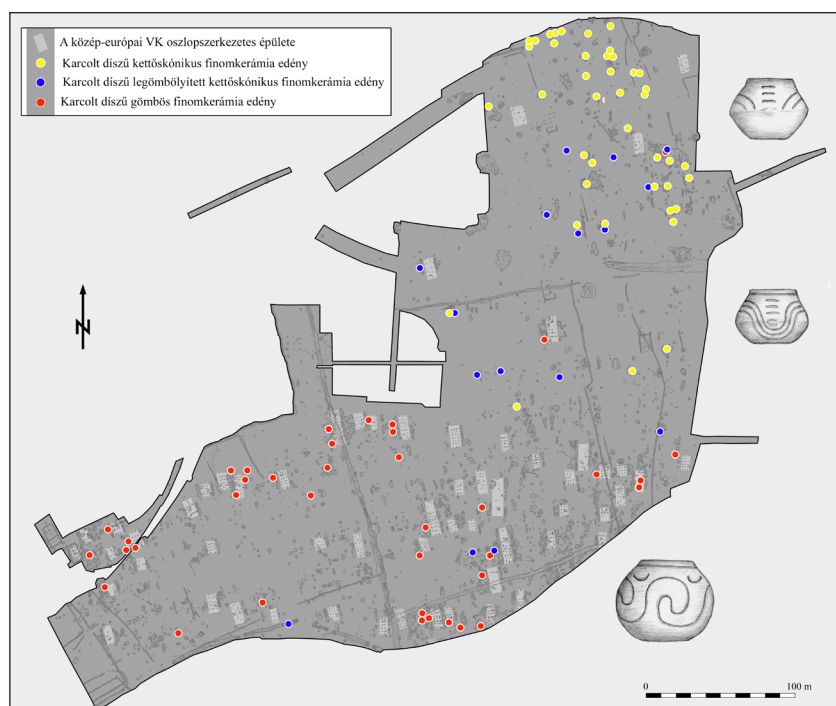
FORMA ÉS DÍSZÍTŐSTÍLUS

A formai és díszítőelemek értelmezése, a tipológiai eljárás elgondolásunk szerint lényegében az adott tárgycsoport formaosztályokba sorolását, illetve a formaosztályok között fennálló kapcsolatok meghatározását jelenti. Ugyanakkor nem nélkülözheti a formák konkrét megvalósulásainak metrikus vizsgálatát sem. A balatonszárszói lelőhely leletanyagában például jól látható az egyazon formaosztályba sorolható edények méretének, valamint jellemző díszítési technikájának korrelációja (5. kép).

A program egyik fő célja ezért egy egységes kerámiastílus-leíró rendszer és katalógus kidolgozása a Dunántúl keleti, Duna menti sávjának kulcsfontosságú lelőhelyei alapján, amely statisztikai módszerekkel és az adatokat integráló térinformatikai adatbázissal kombinálva alkalmas lehet az egyes stíluselemek elterjedésének interregionális, regionális, települések közötti, de akár településeken belüli, háztartásonkénti értelmezésére is (MARTON, 2013). Az állandósult kombinációk térbeli megoszlásának

5. kép. A Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlőn feltárt gömbös testű edények magasság- és átmérőadatainak megoszlása a jellegzetes díszítőelemek alkalmazása szerint

6. kép. A zárt formájú (kettőskónikus, legömbölyített kettőskónikus, illetve gömbös), karcolt díszű finomkerámia-edények térbeli megoszlása Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhelyen

rögzítése alkalmas a változás főbb tendenciáinak körvonalazására is. A balatonszárszói lelőhely zárt formájú finomkerámia-edényeinek esetében például jól látható az egyes típusok területi elkülönülése, amelyek között formai, díszítésbeli kapcsolat is meghatározható. Az éles hasvonalú kettőskónikus formáktól a legömbölyített kettőskónikus formákon át a gömbös edényekig „fejlődési sor” állapítható meg, amely párhuzamosnak tűnik a karcolt ornamentika változásaival: a rövid karcolt ornamentektől az egyre összetettebb, körbefutó, mellékmotívummal és kerettel kiegészített ornamentikák felé (6. kép).

A TECHNOLÓGIAI STÍLUS

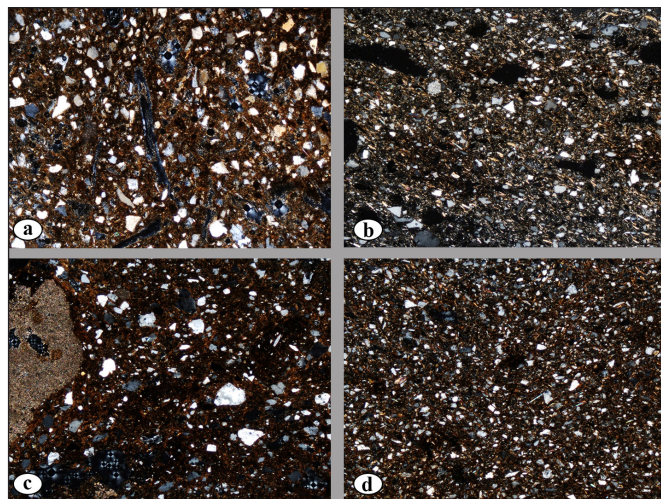
A kerámia – mint régészeti forrásanyag – technológiai aspektusait egy komplex rendszer, a technológiai stílus keretében vizsgáljuk és értelmezzük. A technológiai stílus részeit jelentik mindazok a standard mintázatok, amelyek a nyersanyag kiválasztásában, a soványítóanyagok alkalmazásában, az edény felépítésének és díszítésének technikájában, a felületkezelési eljárásokban, továbbá az égési technikában nyomon követhetők. A már több lelőhelyről is rendelkezésre álló nagyszámú radio-karbon-adat – néhány újabb, eddig nem keltezett lelőhelyről származó méréssel kiegészítve – lehetőséget ad annak megvizsgálására is, hogy mekkora a szekvenciaideje bizonyos technológiai fogásoknak a vizsgált területen; és ezek változásának a dinamikája milyen összefüggést mutat a díszítőstílusok átalakulásának részben már jobban ismert folyamataival.

A program során a kerámiatechnológia komplex interdiszciplináris vizsgálatát tervezzük. A nyersanyag beszerzésének helyét a közvetlenül a kerámiákból vett minták és a lelőhelyek környezetében végzett fúrások mintáinak petrográfiai összehasonlításával határozzuk meg a korábban kidolgozott módszertan alapján (KREITER et al., 2017b). Ennek segítségével sokkal kifinomultabb képet kapunk a nyersanyagok feldolgozásának, soványításának módjáról, ezáltal a technológiai stílusokról (7. kép). A nyersanyag kezelést, soványítást vékonycsiszolatok segítségével néhány lelőhelyen már vizsgáltuk (KREITER et al., 2017a), a nagyobb léptékű mintázatok felderítéséhez azonban szélesebb területről további mintavételekre van szükség.

A nagyobb vizsgált szériákon belül az átlagshoz képest eltérést mutató kerámiatöredékek egy részén geokémiai (főelem/nyomelem) vizsgálatokat végzünk, ezek helyi vagy nonlokális eredetének megállapítása céljából.

A kerámiatechnológia változását eddig három lelőhely anyagán keresztül vizsgáltuk a délkelet-dunántúli régióban: Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő, Tolna-Mözs-Községi Csádés földek és Szederkény-Kukoricadűlő lelőhelyekről összesen 267 minta került elemzésre.

A közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájának balatonszárszói lelőhelyén a kerámiák formai és díszítőelemeinek jellemző kombinációi alapján meghatározott öt stíluscsoporton keresztül vizsgáltuk a kerámiakészítési hagyomány változását. Ez alapján egyértelműen látszik, hogy a település legkorábbi időszakában csak néhány fajta nyersanyagot használtak, kivétel nélkül pelyvás soványítással, amely megfeleltethető a Starčevo (illetve Körös) stílusú fazekashagyomány technológiai jellegzetességeinek (KREITER, 2010). A későbbiekben pedig tendenciózusan nőtt a nyersanyagok változatossága és ezzel párhuzamosan a

7. kép. A Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlőn jellemző kerámia-nyersanyagok főbb típusai a vékonycsiszolatok mikroszkópos fotói szerint, a.: nagyon finom-finomszemcsés karbonátmentes nyersanyag növényi anyaggal soványítva; b.: nagyon finomszemcsés karbonátmentes nyersanyag növényi anyaggal soványítva; c.: finom-középszemcsés karbonátos nyersanyag homokkal és növényi anyaggal soványítva; d.: soványítás nélküli karbonátmentes nyersanyag

peyvya nélkül készült kerámiák száma is (KREITER et al., 2017a; 2019). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a korábbi kerámiakészítési hagyományok a teljes szekvenciában megfigyelhetők (8. kép).

Tolna-Mözs-Községi Csádés földek lelőhelyen a közép-európai vonaldíszes kerámia a Starčevo és Vinča stílusú kerámia egyes jellemző stilisztikai elemeivel keveredve fordul elő, és ez a változatlanság a kerámiatechnológiában is megmutatkozik. A Starčevo jellegű kerámiák rendszerint peyvás soványításúak. A tipológiai értelemben vett vonaldíszes kerámia készítéstechnikája viszont már változást mutat, a peyvya használatának aránya ezeknél egyértelműen csökken. A Vinča stílusú finomkerámiák is elsősorban peyvya nélkül készültek.

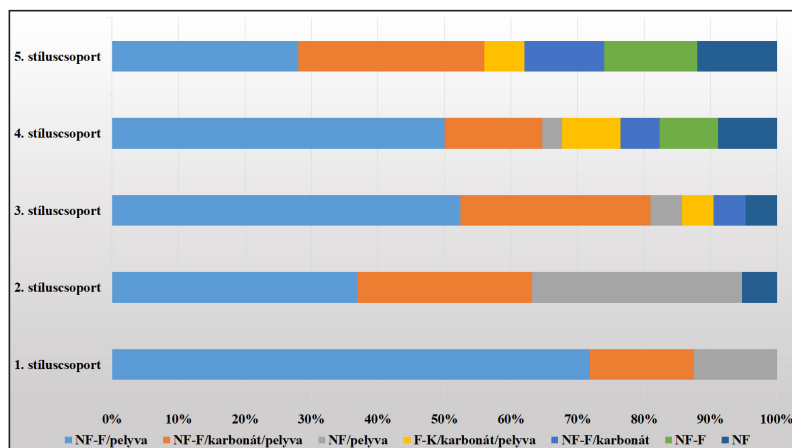
Szederkényben a leletanyag legnagyobb része Vinča stílusú, ezenkívül a Ražište stílus ismérvei is jellemzők, a közép-európai vonaldíszes kerámia aránya viszont elenyésző. A durvakerámia egy része a Starčevo technológiához hasonlóan következetesen peyvás soványítású. A Vinča stílusú finomkerámiák legnagyobb része nem, vagy csak nyomokban tartalmaz peyvát.

A kerámia technológiai vizsgálatánál külön figyelmet fordítunk a kerámiakészítés során felhasznált növényi soványítóanyagok mikrobiológiai azonosítására, az ún. „peyvás” soványítás terén megfigyelhető változó tendenciákra. A vizsgálatok a kerámia-alapanyagban megfigyelhető növényi opálszemcsékre – azaz fitolitokra – is kiterjednek. A vizsgálatok módszertana mind neolitikus kerámia-leletanyagon (KREITER et al., 2013), mind pedig kísérleti régészeti eljárások során tesztelésre került (PETŐ & VRYDAGHS, 2016).

A technológiai tradíciók megkülönböztetésének másik alapvető módszere a formázási technikák vizsgálata – elsősorban a törésfelületeken megfigyelhető nyomok értelmezése alapján (GOMART, 2011; 2014; 2017; GOMART et al., 2017; 2020; KREITER et al., 2017a). Bizonyos emblemikus kerámiatípusok, technológiai eljárások esetében kísérleti régészeti módszerek bevonásával teszteljük, illetve modellezzük azokat az eljárásokat, amelyeket a technológiai vizsgálat segítségével rögzítettünk. Ennek során esetleg a tárgyak elkészítésének olyan aspektusait is rekonstruálhatjuk, amelyekre a műszeres elemzés nem képes rámutatni. Az egyes technológiai lépések variációinak meghatározásával olyan, az egykori társadalmak viselkedésére vonatkozó kutatások is elvégezhetők, melyek például a kerámiakészítők specializációjára, illetve azokra a technológiai sajátosságokra vonatkoznak, amelyek csak bizonyos háztartástípusokhoz, esetleg szűkebb társadalmi csoportokhoz köthetők akár lelőhelyek, akár mikrorégiók szintjén.

A FUNKCIÓ KÉRDÉSKÖRE

A funkció problémakörébe tartozó kérdéseinket szintén több módszert integráló vizsgálatosorozat keretében válaszoljuk meg. A jelenleg már több lelőhely esetében is folyamatban lévő, több száz töredéken elvégzett lipid analízis várható eredményei az edények egyik elsődleges funkciójára adhatnak majd támpontot (MATLOVA et al., 2017). A tervezett kutatási program keretében ezeket az eredményeket elsősorban nagy felbontású mikroszkópos képalkotó módszerekkel, illetve a funkcionális elemzés szempontjából is releváns kísérleti módszerekkel szeretnénk kiegészíteni (GUCSI, 2006; 2009). Ezek segítségével például az alábbi kérdésekre keressük a választ: mi lehet a magyarázata az egyes edénytípusok esetében állandóan visszatérő használati nyomoknak; mi okozhatta ezeket a mechanikai behatásokat az edényeken; illetve milyen állandó, másodlagos felhasználási típusok, javítások, szándékos rongálásra utaló nyomok figyelhetők meg a régió kerámialeletein. A

8. kép. A főbb kerámia-nyersanyag típusok megoszlása a balatonszárszói lelőhely stíluscsoportjai szerint

megfigyeléseket a díszítő- és technológiai stílusokhoz hasonlóan egységes rendszerbe foglaljuk, illetve ezek elterjedését térben is elemezzük lelőhelyek szintjén és regionálisan egyaránt. A kerámia elsődleges, használati funkciója mellett ugyanakkor megkíséreljük a másodlagos, társadalmi funkciók rekonstruálását is – elsősorban az egyes típusok különleges kialakítása vagy speciális depozíciós helyzete alapján.

A TÁRSADALOMRÉGÉSZET FELÉ: ELŐZETES FELVETÉSEK

A kutatási program olyan alapvizsgálatok elvégzésére is vállalkozik, amelyek mindeddig vagy csak korlátozott mértékben, vagy egyáltalán nem történtek meg a kutatási terület lelőhelyein. A kerámia-leletanyagot egyrészt komplex módon, másrészt a hagyományosan meghatározott régészeti kategóriáktól („kultúra”, „stílus”) függetlenül, regionális összehasonlításban tárgyalja. Az egyik célja olyan társadalomrégészeti szempontból is értelmezhető következtetések levonása, melyek többek között az etnoarcheológia eredményeivel is összehasonlíthatók, tesztelhetők.

Mivel joggal feltételezhető, hogy a funkciót, a stílust és a technológiai viselkedést részben eltérő társadalmi és környezeti tényezők befolyásolták, különösen fontosnak tartjuk megkülönböztetni az eredmények interpretációja során a kerámia lehetséges szerepeit és potenciális jelentéstartalmát az előállítás és a használat társadalmi közegein belül.

A forma és a díszítőstílus elemei nem feltétlenül az edényt előállító fazekas identitásához kapcsolódnak, hanem funkcionális, esztétikai és feltételezett szimbolikus tartalmuknál fogva annak a közösségnek a hagyományait, ízlését, felhasználói igényeit is tükrözhetik, amely számára a tárgy készült, és ahol használatba került (DIETLER & HERBICH, 1994; ROUX et al., 2017). Az eddigi megfigyelések alapján a stílushatárok térben és időben is sokkal ingadozóbbak lehetnek a technológiai határoknál (GOSSELAIN, 2000). Nagyon valószínű, hogy bizonyos kerámiaedények a funkciójuk vagy a díszítésük által szimbolikus, megkülönböztetett szerepet tölthettek be egy közösség életében, az viszont kérdéses, hogy a kerámiastílus önmagában hordozott-e olyan kódolt üzenetet, amely a tágabb csoportidentitás kifejezésének szimbólumaként szolgált az edényeket használók szélesebb köre számára (DIETLER & HERBICH, 1994).

A technológiai cselekvésformák ugyanakkor egy szűkebb társadalmi csoport normáinak a részét képezik, amelyek mögöttes és beágyazott reprezentációja a szélesebb szimbolikus rendszerbe illeszkedik (DOBRES, 2000; ROUX et al., 2017). A különböző technológiai fogások elsajátítása hosszan tartó, elmélyült szociális kapcsolatokat igényel (GOSSELAIN, 2008; KREITER et al., 2017a; ROUX et al., 2017), ezáltal ezek a hagyományok a legkonzervatívabbak, a legnehezebben változnak. A régészeti és etnoarcheológiai vizsgálatok ugyanakkor azt is kimutatták, hogy a kerámiatechnológiai tradíciók a társadalmi és kulturális határokon sok esetben átívelnek, és sokkal ellenállóbbak a kulturális változásokkal szemben, mint a kerámia formai és díszítésbeli kivitelezése (DIETLER & HERBICH, 1994; ROUX et al., 2017). Az egyén szintjén a különféle technológiai cselekvésformákat azonos módon gyakorló csoporthoz való kapcsolódás társas tanulás eredménye, így a technológiai tradíciók szükségszerűen szorosan összekapcsolódnak a fazekas eredeti, szűkebb társadalmi csoportjának hagyományaival. Ezért erős, a kerámiakészítő identitását jelző markerekként vehetők figyelembe, és fontos információt hordoznak a kerámia és a technológia bizonyos társadalmi kapcsolatokban betöltött szerepére vonatkozóan (GOSSELAIN & LIVINGSTONE SMITH, 2005; GOSSELAIN, 2011).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A programot (Változó tradíciók. Kerámiastílus, -előállítás és -használat tér- és időbeli mintázatai a Kr. e. 6. évezred második felében a Délkelet-Dunántúlon és a környező régiókban. NKFIH K-19/132663) a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatja. A kutatás alapját képező adatsorok jelentős része szintén egy NKFI által támogatott program (Újkőkori közösségek a Balkán és Közép-Európa érintkezési övezetében a Kr. e. 6. évezred második felében. NKFIH K 112366) eredményeként áll rendelkezésre. Továbbá ezúton is köszönjük a leleteket őrző intézmények – a Wosinsky Mór Megyei Múzeum, a Janus Pannonius Múzeum, a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, a Budapesti Történelmi Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum – támogatását.

AJÁNLOTT IRODALOM

Jakucs, J. & Voicsek, V. (2015). The northernmost distribution of the early Vinča Culture in the Danube valley: a preliminary study from Szederkény-Kukorica-dűlő (Baranya County, southern Hungary). *Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 33, 13–54.

Kreiter, A., Marton, T., Gomart, L., Oross, K. & Pánczél, P. (2017a). Looking into houses: Analysis of LBK ceramic technological change on a household level. In L. Burnez-Lanotte (ed.), „*Matières à Penser*”: Raw materials Acquisition and Processing in Early Neolithic Pottery Productions. *Proceedings of the Workshop of Namur (Belgium) 29 and 30 May 2015. / Matières à Penser: sélection et traitement des matières premières dans les productions potières du Néolithique ancien. Séance 11 de la Société Préhistorique Française, Namur, 29– 30 mai 2015* (pp. 111–132). Paris: Société préhistorique française.

Kreiter, A., Marton, T., Oross, K. & Pánczél, P. (2019). Looking into pots: understanding Neolithic ceramic technological variability from Western Hungary. In S. Amicone, P. S. Quinn, M. Marić, N. Mirković-Marić & M. Radivojević (eds.), *Tracing Pottery-Making Recipes In The Prehistoric Balkans, 6th–4th millennia BC* (pp. 65–77). Oxford: Archaeopress. <https://doi.org/10.2307/j.ctvndv954>

Marton, T. & Oross, K. (2012). Siedlungsforschung in linienbandkeramischen Fundorten in Zentral- und Südtransdanubien – Wiege, Peripherie oder beides? In S. Wolfram, F. Kreienbrink, M. Cladders, H. Stäuble, T. Tischendorf (eds.), *Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik: Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“ Leipzig, 23. bis 24. September 2010* (pp. 220–239). Dresden: Landesamt für Archäologie.

Oross, K., Oszás, A., Marton, T., Nyerges, É. Á., Köhler, K., et al. (2016b). Longhouse times: dating the Alsónyék LBK settlement. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 94, 123–149. <https://doi.org/10.11588/berrgk.1938.0.37152>

BIBLIOGRÁFIA

Dietler, M. & Herbich, I. (1994). Ceramics and ethnic identity. Ethnoarchaeological observations on the distribution of pottery styles and the relationship between the social contexts of production and consumption. In J. Courtin & D. Binder (eds.), *Terre cuite et Société. La céramique, document technique, économique et culturel* (pp. 459–472). Juan-les-Pins: Éditions APDCA.

Dobres, M. A. (2000). *Technology and Social Agency*. Oxford: Blackwell Publishers. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00090852>

Füzesi, A. (2012). Egy középső neolitikus település részlete Paks-Gyapa-Rosti-puszta lelőhelyről [Das Teil einer Siedlung aus dem mittleren Neolithikum vom Fundort Paks-Gyapa-Rosti-Pußta]. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 34, 7–41.

Gomart, L. (2011). Pottery traditions and manufacturing organization in the early Neolithic: a method for the technological study of linearbandkeramik vases in habitat contexts in the Aisne Valley (France). *Sprawozdania archeologiczne* 63, 185–197.

Gomart, L. (2014). *Traditions techniques & production céramique au néolithique ancien: étude de huit sites rubanés du nord est de la France et de Belgique*. Leiden: Sidestone Press.

Gomart, L. (2017). Spiralled patchwork in pottery manufacture and the introduction of farming to Southern Europe. *Antiquity* 91 (360), 1501–1514. <https://doi.org/10.15184/aqy.2017.187>

Gomart, L., Constantin, C. & Burnez-Lanotte, L. (2017). Ceramic production and village communities during the Early Neolithic in France and Belgium: issues regarding tempers and pot-forming processes. In L. Burnez-Lanotte (ed.), „Matières à Penser”: *Raw materials Acquisition and Processing in Early Neolithic Pottery Productions. Proceedings of the Workshop of Namur (Belgium) 29 and 30 May 2015. / Matières à Penser: sélection et traitement des matières premières dans les productions potières du Néolithique ancien. Séance 11 de la Société Préhistorique Française, Namur, 29– 30 mai 2015* (pp. 133–156). Paris: Société Préhistorique Française.

Gomart, L., Anders, A., Kreiter, A., Marton, T., Oross, K. & Raczky, P. (2020). Innovation or inheritance? Assessing the social mechanisms underlying ceramic technological change in early Neolithic pottery assemblages in Central Europe. In M. Spataro & M. Furholt (eds.), *Detecting and Explaining Technological Innovation in Prehistory* (pp. 49–71). Leiden: Sidestone Press.

Gosselain, O. P. (2000). Materializing identities: An African perspective. *Journal of Archaeological Method and Theory* 7 (3), 187–217. <https://doi.org/10.1023/A:1026558503986>

Gosselain, O. P. (2008). Thoughts and adjustments in the potter’s backyard. In I. Berg (ed.), *Breaking the Mould: Challenging the Past through Pottery* (pp. 67–79). Prehistoric Ceramics Research Group, Occasional Paper, 6. British Archaeological Reports, International Series 1861. Oxford: Archaeopress.

Gosselain, O. P. (2011). Fine if I do, fine if I don’t. Dynamics of technical knowledge in Sub-Saharan Africa. In B. W. Roberts & M. Vander Linden (eds.), *Investigating Archaeological Cultures: Material Culture, Variability, and Transmission* (pp. 211–227). New York – London: Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6970-5_11

Gosselain, O. P. & Livingstone Smith, A. (2005). The source: clay selection and processing practices in Sub-Saharan Africa. In A. Livingstone Smith, D. Bosquet & R. Martineau (eds.), *Pottery Manufacturing Processes: Reconstruction and Interpretation* (pp. 33–47). British Archaeological Reports, International Series 1349. Oxford: Archaeopress.

Gucsi, L. (2006). Rézkori és kora bronzkori kerámiákon végzett technikai megfigyelések [Technical observations on ceramics of Copper Age and Early Bronze Age]. In Holló Sz. A. & Szulovszky J. (szerk.), *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében – Thousands of years of pottery in the Carpathian Basin* (pp. 7–19). Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 1. Budapest – Veszprém: MTA Veab Kézművesipar-történeti Munkabizottsága.

Gucsi, L. (2009). The manufacturing techniques of the grave pottery from Budakalász. In M. Bondár & P. Raczky (eds.), *The Copper Age Cemetery of Budakalász* (pp. 450–456). Budapest: Pytheas.

Jakucs, J. & Voicsek, V. (2015). The northernmost distribution of the early Vinča Culture in the Danube valley: a preliminary study from Szederkény-Kukorica-dűlő (Baranya County, southern Hungary). *Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 33, 13–54.

Jakucs, J. & Voicsek, V. (2017). A Kr. e. 6. évezred második felének új kutatási eredményei Baranya megyében [Recent results in research of the second half of the 6th millennium BC in Baranya County]. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54, 133–177.

Jakucs, J., Bánffy, E., Oross, K., Voicsek, V., Bronk Ramsey, C., et al. (2016). Between the Vinča and Linearbandkeramik worlds: The diversity of practices and identities in the 54th–53rd centuries cal BC in Southwest Hungary and beyond. *Journal of World Prehistory* 29 (3), 267–336. <https://doi.org/10.1007/s10963-016-9096-x>

Jakucs, J., Oross, K., Bánffy, E., Voicsek, V., Dunbar, E., et al. (2018). Rows with the neighbours: the short lives of long houses at the Neolithic site of Versend-Gilencsa, Hungary. *Antiquity: A Quarterly Review of World Archaeology* 92 (361), 91–117. <https://doi.org/10.15184/aqy.2017.218>

Kreiter, A. (2010). Crafting difference: Early Neolithic (Körös Culture) ceramic traditions in North-East Hungary. In J. K. Kozłowski & P. Raczky (eds.), *Neolithization of the Carpathian Basin: Northernmost Distribution of the Starčevo/Körös Culture* (pp. 177–193). Kraków – Budapest: Polish Academy of Arts and Sciences – Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd University.

Kreiter, A., Pető, Á. & Pánczél, P. (2013). Materializing tradition: Ceramic production in Early Neolithic Hungary. In E. Bánffy (ed.), *The Early Neolithic of the Danube-Tisza Interfluvium* (pp. 127–140). British Archaeological Reports, International Series 2584, Central European Series. Oxford: Archaeopress.

Kreiter, A., Marton, T., Gomart, L., Oross, K. & Pánczél, P. (2017a). Looking into houses: Analysis of LBK ceramic technological change on a household level. In L. Burnez-Lanotte (ed.), „*Matières à Penser*”: *Raw materials Acquisition and Processing in Early Neolithic Pottery Productions. Proceedings of the Workshop of Namur (Belgium) 29 and 30 May 2015* (pp. 111–132). Paris: Société préhistorique française.

Kreiter, A., Skoda, P. & Viktorik, O. (2017b). A halomsíros kultúra kerámiáinak petrográfiai vizsgálata és összehasonlítása helyi nyersanyagokkal Jobbágyi, Hosszú-dűlő 3., Tenk lelőhelyről. Múzeumi jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis. <http://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2132> Letöltés: 2018.01.22.

Kreiter, A., Marton, T., Oross, K. & Pánczél, P. (2019). Looking into pots: understanding Neolithic ceramic technological variability from Western Hungary. In S. Amicone, P. S. Quinn, M. Marić, N. Mirković-Marić & M. Radivojević (eds.), *Tracing Pottery-Making Recipes In The Prehistoric Balkans, 6th–4th millennia BC* (pp. 65–77). Oxford: Archaeopress. <https://doi.org/10.2307/j.ctvndv954>

Marton, T. (2008). Development of pottery style on the LBK settlement of Balatonszárszó-Kis-Erdei-dűlő in Hungary. *Acta Terrae Septemcastrensis* 7, 197–216.

Marton, T. (2013). LBK households in Transdanubia: A case study. In A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss & G. V. Szabó (eds.), *Moments in Time: Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday* (pp. 159–172). Ósrégészeti Tanulmányok – Prehistoric Studies 1. Budapest: Ósrégészeti Társaság, ELTE – L’Harmattan.

Marton, T. (2015). A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának kerámialelei Balatonszárszóról (Doktori disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, Budapest.

Marton, T. & Oross, K. (2009). Reconstructing space in a familiar world: the formation of Late LBK settlements in Central Transdanubia. In J. K. Kozłowski (ed.), *Interactions between Different Models of Neolithization: North of the Central European agro-ecological barrier: papers presented on the symposium organized by the EU project FEPRE (the Formation of Europe: Prehistoric population*

dynamics and the roots of socio cultural diversity) (pp. 51–73). Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences.

Marton, T. & Oross, K. (2012). Siedlungsforschung in linienbandkeramischen Fundorten in Zentral- und Südtransdanubien – Wiege, Peripherie oder beides? In S. Wolfram, F. Kreienbrink, M. Cladders, H. Stäuble, T. Tischendorf (eds.), *Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik: Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“ Leipzig, 23. bis 24. September 2010* (pp. 220–239). Dresden: Landesamt für Archäologie.

Matlova, V., Roffet-Salque, M., Pavlu, I., Kyselka, J., Filip, V., et al. (2017). Defining pottery use and animal management at the Neolithic site of Bylany (Czech Republic). *Journal of Archaeological Science: Reports* 14, 262–274. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2017.05.028>

M. Virág, Zs. (2014). A Dunántúli (közép-európai) Vonaldíszes Kerámia kultúrája kutatásának eddigi eredményei Budapest körzetében. *Budapest Régiségei* 47, 21–71.

Oross, K. (2013). Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhely középső neolit településszerkezete és közép-európai párhuzamai (Doktori disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, Budapest.

Oross, K., Bánffy, E., Osztás, A., Marton, T., Nyerges, É. Á., et al. (2016a). The early days of Neolithic Alsónyék: the Starčevo occupation. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 94, 93–121. <https://doi.org/10.11588/berrgk.1938.0.37151>

Oross, K., Osztás, A., Marton, T., Nyerges, É. Á., Köhler, K., et al. (2016b). Longhouse times: dating the Alsónyék LBK settlement. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 94, 123–149. <https://doi.org/10.11588/berrgk.1938.0.37152>

Oross, K., Osztás, A., Marton, T., Köhler, K., Ódor, J. G., et al. (2016c). Midlife changes: the Sopot burial ground at Alsónyék. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 94, 151–178. <https://doi.org/10.11588/berrgk.1938.0.37153>

Pető, Á. & Vrydaghs, L. (2016). Phytolith analysis of ceramic thin-sections. First taphonomical insights from experiments with vegetal tempering. In E. Sibbesson, B. Jervis & S. Coxon (eds.), *Insight from Innovation: New Light on Archaeological Ceramics* (pp. 57–73). Southampton Monographs in Archaeology, New Series 6. St. Andrews: The Highfield Press.

Roux, V., Bril, B., Cauliez, J., Goujon, A.-L., Lara, C., et al. (2017). Persisting technological boundaries: Social interactions, cognitive correlations and polarization. *Journal of Anthropological Archaeology* 48, 320–335. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2017.09.004>

Sebők, K. (2013). Two ceramic-covered burials from the Middle Neolithic of the Carpathian Basin. In A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss & G. V. Szabó (eds.), *Moments in Time: Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday* (pp. 249–258). Ósrégészeti Tanulmányok – Prehistoric Studies 1. Budapest: Ósrégészeti Társaság, ELTE – L'Harmattan.

Whittle, A., Anders, A., Bentley, R. A., Bickle, P., Cramp, L., et al., (2013). Hungary. In P. Bickle & A. Whittle (eds.), *The First Farmers of Central Europe: Diversity in LBK Lifeways* (pp. 49–100). Oxford: Oxbow Books.